

Лекція 1. Поняття, предмет, система і джерела цивільного процесуального права України

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Поняття і сутність судової влади.
2. Форми захисту суб'єктивних прав і законних інтересів громадян і організацій.
3. Поняття, предмет і система цивільного процесуального права.
4. Джерела цивільного процесуального права.
5. Види і стадії цивільного судочинства.
6. Співвідношення цивільного процесуального права з іншими галузями права.

1. Поняття і сутність судової влади

Судова влада — це реалізовані судом владні повноваження, якими він наділений для вирішення справ, віднесених до його компетенції, в суворій відповідності із установленими процесуальними формами шляхом застосування як процесуального, так і матеріального закону.

Чим відрізняється судова влада від інших галузей влади?

1) ідеологічною, теоретичною і юридичною передумовою здійснення судової влади повинно бути визнання необхідності такого державного устрою, який би зводив до мінімуму небезпеку тиранії і сваволі. При цьому потрібно мати на увазі наступне. Спрощеним ідеалом подібного устрою влади вважався такий, при якому легітимний законодавець, відображаючи волю більшості народів, приймає закони, виконавча влада точно і неухильно проводить їх у життя, а суди вирішують конфлікти, суворо дотримуючись приписів законодавця;

2) автономне функціонування судової влади. Це означає, що реалізація забезпечувальних функцій (матеріально-технічної, кадрової, інформаційно-аналітичної та інших) повинна здійснюватися під керівництвом вищих органів судової влади і не залежати від довільних рішень іншої влади. У той же час «автономність» судової влади може бути тільки відносною, оскільки вона не існує ізольовано від іншої влади. Коло конфліктів, що вирішуються судом, окреслюється законом (тобто рішеннями законодавчої влади), реалізація загальнообов'язкової сили судових рішень вимагає в значному числі випадків певних дій органів виконавчої влади;

3) особливість судової влади — здійснення своїх повноважень у суворо регламентованій законом процесуальній формі;

4) особливе значення при здійсненні судової влади має внутрішнє переконання суддів, до якого вони прийшли в ході судового процесу, при вивченні і оцінці доказів, представлених сторонами, а в деяких правових системах — добутих і самим судом;

5) особливість судової влади як незалежної гілки влади припускає наявність суддівського самоврядування — створення спеціальних органів для вирішення кадрових, дисциплінарних і інших питань членів суддівського корпусу.

Таким чином, основне призначення судової влади — охорона членів суспільства від будь-якої сваволі громадян і від неправильних дій самої держави, її органів та посадових осіб. Без здійснення подібної діяльності держава не може вважатися правовою.

Ознаки судової влади:

1) народовладдя. Воно забезпечує відповідні форми і методи організації повновладдя народу в специфічній сфері його здійснення та включає суспільні відносини, які мають особливу, підвищену цінність для держави. Це виражається в створенні механізму реалізації прав громадянського суспільства і кожної окремої особи, захисту від зазіхань на встановлений в державі правопорядок, утвердження соціальної справедливості. Саме зазіхання на них служить підставою застосування судової влади;

2) організаційна ознака судової влади, оскільки за її допомогою забезпечується соціальне управління в особливому середовищі: щодо здійснення правосуддя, а

також щодо забезпечення конституційного і судового контролю в державному управлінні. Саме в такій якості судова влада являє собою необхідний фактор соціальної діяльності, цивілізовані засоби соціально-правового регулювання у сфері налагодження погодженого поведіння суб'єктів у рамках законності;

3) судова влада має універсальний характер, оскільки функціонує скрізь, де є людські колективи, чия діяльність урегульована законом. Для виконання й застосування закону потрібні не тільки організуючі й координуючі, але і контролюючі дії держави;

4) за своїм суб'єктивним складом судова влада характеризується високим професіоналізмом посадових осіб, які її здійснюють. Це забезпечується за рахунок особливих освітньо-кваліфікаційних вимог до фахівця з погляду оцінки державою можливості для нього займати певну судову посаду.

Принципи судової діяльності. Принципи визначають основні напрямки формування та реалізації судової влади. Значну частину принципів організації і функціонування судової влади закріплено в Конституції України. До них належать: 1) незалежність суддів і підпорядкування їх тільки закону; 2) незмінюваність суддів; 3) недоторканність суддів; 4) вільний доступ до суду; 5) принцип відповідальності держави за судову помилку; 6) законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; колегіальність при розгляді справ судом і винятки із цього правила; 9) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 10) змагальність сторін; 11) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; 12) обов'язковість рішень суду.

До функцій судової влади належать правосуддя і контроль. Функція правосуддя — визначальна, оскільки органи судової влади переважно розглядають по суті всі правові конфлікти.

Правосуддя — одна з форм державного управління, засіб виконання державою внутрішньої функції охорони правопорядку, власності, прав і свобод громадян шляхом вирішення спеціальним органом державної влади — судом — цивільних і кримінальних справ.

Ознаки правосуддя: 1) здійснення його тільки спеціально створеним органом — судом; 2) правосуддя здійснюється шляхом розгляду та вирішення в судових засіданнях цивільних і кримінальних справ; 3) передбачений законом порядок (процесуальна форма); 4) можливість застосування засобів державного примусу; 5) наявність спеціальних цілей.

Поняття правосуддя повинно інтерпретуватися в єдності із судовою владою. Формула «правосуддя здійснюється тільки судом» є точною, проте сама по собі вона не розкриває змісту та сфери правосуддя взагалі й щодо цивільних справ, зокрема.

Виходячи з єдності судової влади і правосуддя, слід зазначити, що правосуддя — це форма реалізації судової влади. Судова влада, як влада державна, крім як у правосудді втілюватися не може і не повинна.

Сутність правосуддя, насамперед, полягає в тому, що в ньому втілюється виключність судової влади в державі. Тому зрозуміло, чому демократичні зміни в політичній, економічній, соціальній сферах суспільства нерозривно пов'язані із судово-правовою реформою і послідовним здійсненням виключності судової влади.

Крім виключності, у правосудді повинна втілюватися і повнота судової влади. Вона виражається в тому, що в правовій державі правосуддя повинне бути доступним, інакше кажучи, всі громадяни повинні мати рівні можливості використати судовий захист своїх прав і охоронюваних законом інтересів. Повнота судової влади знайшла своє закріплення в Конституції України, яка проголосила право громадян на судовий захист серед основних прав громадянина, що відповідає міжнародно-правовим стандартам.

Характеристика правосуддя як форми реалізації судової влади з її виключністю і повнотою вимагає визначення не тільки функціональної, але й предметної ознаки

судової влади. Це втілюється в певному напрямку функціонування правосуддя, що сприяє шляхом вирішення юридичних справ судовому здійсненню прав і свобод особи в суспільстві, реалізації законності й справедливості в державі.

Соціальна функція здійснення правосуддя по цивільних справах повинна зводитися тільки до вирішення справ, інші функції на суди покладатися не повинні.

Судова влада не зводиться тільки до правосуддя, їй властиві і інші соціально значущі функції. *Функція контролю* своїм призначенням має здійснення конституційного і судового контролю за законністю та обґрунтованістю рішень і дій державних органів і посадових осіб.

Судова влада в Україні за своїм якісним розвитком наприкінці сторіччя помітно відстала від судової влади цивілізованих країн. Цією обставиною і була викликана розробка цілої концепції реформування цього виду влади, що передбачає: забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів, оптимізації системи судів загальної юрисдикції; посилення гарантій незалежності суддів; якісне підвищення професійного рівня суддівського корпусу; підвищення статусу суддів у суспільстві; істотне поліпшення умов професійної діяльності суддів; радикальне поліпшення стану виконання судових рішень; створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів розв'язання спорів.

2. Форми захисту суб'єктивних прав і законних інтересів громадян і організацій

При порушенні прав громадян або організацій з боку інших осіб, а також при будь-якій загрозі порушення права в майбутньому й при відсутності добровільного відновлення порушеного права в потерпілого завжди виникає об'єктивна потреба застосування певних засобів або способів захисту стосовно зобов'язаної сторони.

Способи захисту права звичайно встановлюються нормами матеріального (регулятивного) права. Так, основні способи захисту цивільних прав перелічені в Цивільному кодексі України. Стаття 16 ЦК України говорить, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Способами захисту цивільних прав і інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Крім «способу захисту права» існує також і «форма захисту права», що є категорією процесуального характеру.

Під формою захисту права в цивільному судочинстві варто розуміти обумовлену законом діяльність компетентних органів щодо захисту права, що полягає у встановленні фактичних обставин цивільної справи, застосуванні відповідних норм права, визначенні способів захисту права й винесенні рішення.

3

Форми захисту поділяються на: судову та несудову.

Чинне законодавство передбачає громадську, адміністративну і судову форми захисту права, установлюючи пріоритет судового захисту права.

При встановленні форм захисту права враховується характер прав і інтересів, їхня спірність або безспірність, необхідність оперативного захисту й інші фактори. Велике значення при цьому мають правові традиції, а також прагнення до дотримання загальноприйнятих демократичних стандартів у забезпеченні права на захист.

До *громадської форми захисту прав* належить *самозахист і врегулювання спору про право*. **Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства (ст. 19 ЦК).** Це найдавніша форма правового захисту. Вона найбільш проста, але результативна. Разом з тим при самозахисті велика небезпека вчинення неправомірних дій, прояву незаконності з боку суб'єкта, що захищається. Тому ЦК спеціально підкреслює, що «способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушено, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням».

Самозахист правомірний у деяких передбачених законом випадках: необхідна оборона; крайня необхідність; безакцентне списання кредитором з банківського рахунку боржника суми заборгованості.

Для самозахисту характерна та обставина, що правозахисні дії вчинює сама зацікавлена особа без і поза будь-якою нормативно-правовою регламентацією.

Урегулювання спору про право — це спільні дії сторін, що сперечаються, щодо ліквідації існуючого конфлікту. Суть урегулювання спору зводиться до того, що особа, чиї права дійсно чи уявно порушені чи оспорюються, у нормативно встановлений строк у писемній формі доводить свої вимоги з дорученням відповідних документів до відома другої сторони. Остання, розглянувши заяву, повинна в певний строк або задовольнити претензію, або надіслати вмотивовану відмову.

Переваги врегулювання спору полягають у простоті й швидкості, його доцільності й ефективності.

Адміністративний порядок захисту права полягає в тому, що у випадках, передбачених законом, органи державного управління або місцевого самоврядування можуть без виклику зацікавлених осіб і поза діючою процедурою ухвалити рішення щодо відновлення порушеного права або про усунення юридичних невизначеностей.

Кожна з названих форм захисту ефективна в певній сфері і має свої переваги, а також деякі недоліки. Так, перевага адміністративної форми

— швидкість захисту, а в числі недоліків називають непристосованість до вирішення складних спорів і схильність відомчому впливу.

Перевага громадської форми (наприклад третейського судочинства)

— здатність оперативно, з урахуванням згоди сторін і при мінімальному сприянні державних органів захистити приватноправові інтереси. Основним недоліком її застосування на сьогоднішній день є відсутність традиції її використання громадянами і юридичними особами для захисту своїх цивільних прав, за винятком захисту прав у сфері зовнішньої торгівлі, де така практика вкоренилася.

Отже, несудові форми захисту права мають потребу в значному вдосконаленні. Адміністративна і громадська форми захисту суб'єктивних прав можуть бути досить ефективні лише за умови судового контролю за діями адміністративних і громадських органів як гарантії законності їхньої діяльності.

Діюче законодавство, зокрема ст. 18 Цивільного кодексу України, передбачає можливість захисту цивільних прав нотаріусом.

Як правило, захист прав та інтересів нотаріусом здійснюється шляхом посвідчення правочинів, підтвердження наявності певних прав для їх майбутньої реалізації. Основним засобом реалізації нотаріальної форми захисту відповідно до ст. 18 ЦК України та глави 14 Закону України «Про нотаріат» є вчинення нотаріусом виконавчого напису на борговому документі.

Загальновизнано, що найбільш досконалою формою захисту права є **судова форма**.

Характер судового захисту дозволяє вважати його універсальним, а тому найбільш ефективним способом захисту порушених прав і свобод особи. Основною рисою судового захисту є його необмеженість, або загальність.

Судова форма захисту характеризується наступними перевагами:

- 1) судовий захист поширюється на необмежене коло осіб;
- 2) судовому захисту підлягають усі без винятку права і свободи, що належать індивідові, як в силу прямої вказівки Конституції України й інших законів, так і тих, що не мають нормативного закріплення, але не суперечать закону;
- 3) захист здійснює спеціальний орган — суд, створений тільки для розгляду спорів про право;
- 4) суд вирішує заявлені вимоги на основі застосування норм цивільного, сімейного, трудового та іншого права в порядку цивільної юрисдикції;
- 5) обставини справи досліджуються в режимі цивільної процесуальної форми, що гарантує законність і обґрунтованість вирішення спору;
- 6) захист здійснюють неупереджені судді;
- 7) у розгляді справи беруть активну участь сторони спору й інші заінтересовані особи. Це підвищує ефективність судової процедури і, як результат, сприяє правовому вихованню громадян.

Таким чином, судова форма захисту найбільш пристосована до вирішення спірних і складних правових питань через наявність детального регулювання порядку розгляду справ за участю заінтересованих осіб, закріплення всебічних гарантій ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Слід зазначити, що в силу цього вона не може забезпечити оперативність захисту. Це є однією із причин існування інших форм захисту права й удосконалення судової форми, введення форм спрощеного судового захисту, наприклад наказного провадження.

Отже, якщо говорити про судову форму захисту, то відповідно до ст. 5 ЦПК здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором.

А у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

3. Поняття, предмет і система цивільного процесуального права

Цивільне процесуальне право займає особливе місце в системі права. Цивільний процес є своєрідною функцією держави, видом чисто державної діяльності. Норми матеріального права (наприклад, цивільного, сімейного) в основному регламентують відносини, що складаються між суб'єктами права в громадянському суспільстві. На відміну від них норми цивільного процесуального права регулюють один з видів державної діяльності, оскільки здійснення судової влади є функцією держави. Цивільне процесуальне право входить у систему процесуальних галузей права (поряд із кримінально-, адміністративно-процесуальним, а також господарським процесуальним). Його соціальне призначення полягає в тому, що за допомогою цивільного процесу примусово реалізується норма матеріального права.

Цивільне процесуальне право як галузь процесуального права і законодавства — сукупність правових норм, що регулюють порядок розгляду і вирішення судом цивільних справ, тобто правосуддя в цивільних справах.

Таким чином, *предметом* цивільного процесуального права є суспільні відносини, що виникають у сфері цивільного судочинства, тобто цивільні процесуальні відносини. Ці відносини виникають у результаті діяльності суду, осіб, що приймають участь у процесі, органів виконання судових постанов, здійснюваної відповідно до норм цивільного процесуального права.

У науці існує вузьке й широке розуміння цивільного процесу. Прихильники вузького тлумачення відносять до цивільного процесу тільки діяльність суду щодо здійснення правосуддя в цивільних справах. Широке розуміння було запропоновано

в 60-х роках (Зейдер Н.Б.). Через єдність цілей і предмет діяльності, спільності принципів, подібності окремих інститутів і процесуальної форми прихильники широкого тлумачення цивільного процесу включають у нього діяльність як суду, так і інших органів (нотаріату, третейських судів і ін.) з вирішення цивільно-правових спорів.

Однак широке розуміння предмета цивільного процесуального права не відповідає законодавству про цивільне судочинство, що регламентує лише судову діяльність в цивільних справах. Крім того, за своєю юридичною природою здійснення правосуддя в суді в цивільних справах докорінно відрізняється від розгляду справ у несудових органах. Цивільне процесуальне право не може регулювати діяльність всіх юрисдикційних органів по захисту цивільних прав.

Таким чином, відповідно до чинного законодавства, яке наділяє суд владою здійснювати правосуддя в цивільних справах, цивільний процес правильніше розуміти у вузькому змісті, тобто як судочинство.

Метод правового регулювання, характерний для цивільного процесуального права, визначений двома обставинами: з одного боку, виникнення цивільного процесу, його розвиток, перехід з однієї стадії в іншу залежить від волі заінтересованих осіб; з іншого боку — обов'язковим і вирішальним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є суд, що приймає від імені держави владне рішення, яке у необхідних випадках підлягає примусовому виконанню.

Ця специфіка відображає способи впливу цивільного процесуального права на регульовані відносини, обумовлює своєрідність його принципів. Виходячи із цього, метод цивільного процесуального права можна визначити як *диспозитивно-імперативний*

Імперативні основи методу цивільного процесуального права проявляються в наступному:

- процесуальні норми забезпечують чільне положення суду як органу влади;
- у якості основних юридичних фактів виступають владні процесуальні дії суду;
- цивільне процесуальне право забезпечує суду право контролю за діями сторін;
- цивільний процес ґрунтується на суворо визначеному процесуальному порядку здійснення правосуддя — цивільній процесуальній формі.

Диспозитивні основи проявляються в основному в наступному:

- рівність сторін у тих можливостях, які надані ним для захисту своїх прав і інтересів;
- свобода використання цих прав. Суб'єкти цивільного процесуального права вправі здійснювати або не здійснювати свої права;
- система гарантій прав суб'єктів цивільного процесу.

Цивільний процес — встановлений законодавством порядок розгляду і вирішення цивільних справ. Здійснюється у вигляді відповідного судового провадження (позовного, наказного чи окремого) судом відповідної інстанції (першої інстанції, апеляційної або касаційної).

Система цивільного процесуального права — сукупність цивільних процесуальних норм, що регулюють правосуддя в цивільних справах, і завдань цивільного судочинства, що забезпечують виконання, і складається із двох частин: загальної й особливої.

Загальна частина включає основні положення: склад учасників, систему захисту їхніх процесуальних прав, предметну компетенцію суду, строки, судове доказування і його засоби. Загальна частина будується в точній відповідності із загальними положеннями ЦПК України.

Особлива частина регламентує рух справи по процесуальних стадіях судочинства від порушення до завершення цивільної процесуальної діяльності. У цій частині виділяються позовне, наказне і окреме провадження суду першої інстанції, а також провадження по перегляду судових рішень, ухвал і постанов у апеляційних, касаційних провадженнях і у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами.

4. Джерела цивільного процесуального права

Джерела цивільного процесуального права — правові акти, що містять норми даної галузі права. Види джерел залежать від форм, у яких виражається й функціонує норма цивільного процесуального права.

Основними джерелами (формою) права у всіх сучасних правових системах світу є нормативно-правові акти держави. **Нормативно-правовий акт — це акт правотворчої діяльності компетентних державних органів, що встановлює, змінює або скасовує правові норми.** Нормативний акт приймається компетентним органом у певному процедурному порядку. Це офіційний документ, що містить правові норми, тобто носій інформації про правові норми, юридичне джерело права.

Нормативно-правові акти мають різні назви, вони відрізняються один від одного за юридичною силою, за суб'єктами видання тощо. В найзагальнішому вигляді ієрархічну структуру нормативно-правових актів України можна подати в такий спосіб: закони й підзаконні нормативні акти.

До *першого виду* джерел цивільного процесуального права належать:

1. Конституція України, що закріпила найважливіші принципи судочинства. Конституційні норми мають пріоритет при нормотворчості й правозастосуванні.

2. Цивільний процесуальний кодекс України (прийнятий 18 березня 2004 р., кардинальні зміни Закон про внесення змін до Кодексу від 03.10.2017 р), що є основним джерелом норм цивільного процесуального права, оскільки містить норми, що визначають завдання і принципи цивільного процесу, положення загальної частини статичного характеру, а також розгорнуті процесуальні регламенти, що відображають динаміку діяльності суду й інших учасників судочинства.

Відповідно до ст. 1 ЦПК 1. Цивільний процесуальний кодекс України визначає юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів та інших визначених цим Кодексом справ, встановлює порядок здійснення цивільного судочинства.

3. Інші закони України, що містять процесуальні норми («Про судоустрій та статус суддів» (від 02.06.2016), «Про судовий збір» (від 08.07.2011р.), «Про міжнародне приватне право» (від 23.06.2005р.), «Про прокуратуру» (від 14.10.2014р.), «Про міжнародний комерційний арбітраж» (від 24.02.1994р.), «Про третейські суди» (від 11.05.2004р)).

Для даного виду джерел цивільного процесуального права характерно наступне:

а) перевага серед джерел цивільного процесу законів. Посилення ролі суду в здійсненні й захисті конституційних прав приводить до того, що його діяльність регулюється в основному нормативними актами у вигляді законів, а не підзаконних актів;

б) розширення кола законодавчих актів, що містять норми цивільного процесуального права. Законодавець, приймаючи закони, що регулюють матеріально-правові відносини, значну увагу приділяє посиленню механізму захисту прав суб'єктів цих відносин і інших осіб.

До *другого виду* джерел цивільного процесуального права належать:

4. Укази Президента України й постанови уряду України

5. Рішення Конституційного Суду України. Згідно зі ст. 150 Конституції України «Конституційний Суд України постановляє рішення, які обов'язкові до виконання на території України, остаточні й не можуть бути оскаржені».

6. Міжнародні угоди і договори, що визначають взаємну правову допомогу держав по цивільних справах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Не є джерелом цивільного процесуального права роз'яснення Пленуму Верховного Суду України.

Зазначені роз'яснення містять узагальнені положення, призначені для багаторазового застосування з тієї або іншої категорії цивільних справ або при

виникненні однорідних випадків. За змістом вони являють собою результат аналізу судових помилок і неправильних тенденцій у застосуванні судами процесуальних норм з певної категорії справ у зв'язку з відсутністю норми, що регулює те або інше процесуальне питання, й на цій основі роз'яснення того, як слід правильно застосовувати відповідні норми права.

Постанова Пленуму Верховного Суду України, як і будь-який судовий акт, є підзаконним актом. Однак іменувати його нормативним актом і джерелом права ми не можемо, тому що на відміну від підзаконних нормативних актів, виданих у порядку правотворчості компетентними органами, що є самостійними регуляторами суспільних відносин, необхідно мати на увазі, що правила, установлені Пленумом, перебувають в іншій площині, ніж підзаконні норми. Ці нормативні приписи складаються в рамках практики й для практики. Ті нормативні формулювання, які іноді включаються в керівні роз'яснення Пленуму, у юридичній літературі прийнято іменувати не нормою права, а правоположеннями, що являє проміжне явище, яке наближається до правових норм, але не співпадає з ними повністю.

Постанови Пленуму Верховного Суду України відрізняються від законодавчих актів тим, що вони: 1) приймаються вищим судовим органом; 2) офіційно є актами роз'яснення з питань судової практики, тобто застосовуваних судами нормативних актів; 3) засновані на обов'язковості закону, зміст якого відображають; 4) не можуть змінити, скасувати закон або інший нормативний акт, застосовуваний судом.

Таким чином, постанови Пленуму Верховного Суду України не входять ні в систему права в цілому, ні в систему джерел цивільного процесуального права. Однак вони є складовою частиною правової системи України й відіграють значну роль у розвитку цивільного процесуального законодавства.

Джерела цивільного процесу як явища об'єктивного світу існують і функціонують у відомих межах: протягом відповідного часу, на певній території (у просторі) і поширюються на певне коло осіб.

Дія процесуальних норм у часі визначається правилом, відповідно до якого незалежно від часу порушення цивільної справи в суді при здійсненні процесуальних дій застосовується процесуальний закон, що діє на цей момент. Згідно з ч.3 ст.3 ЦПК провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

Закон, який встановлює нові обов'язки, що скасовує чи звужує права, належні учасникам цивільного процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі (ч.4 ст.3 ЦПК).

Отже, цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

5. Види і стадії цивільного судочинства

Цивільний процес має універсальний характер і забезпечує захист прав і охоронюваних законом інтересів незалежно від їхньої галузевої приналежності та характеру предмета судової діяльності.

Завдання цивільного судочинства визначені ст. 2 ЦПК: «Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави».

Згідно зі ст. 19 ЦПК України суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

Цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими ЦПК, у порядку:

1. позовного (загального або спрощеного);
2. наказного;
3. окремого провадження.

Суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду.

Вид цивільного судочинства — це порядок розгляду, передбачених у законі і поєднаних у певні групи, цивільних справ у суді першої інстанції, що обумовлюється матеріально-правовою природою справ, які входять у групу, і характеризується самостійними засобами й способами захисту прав і інтересів, а також особливостями судової процедури.

У теорії цивільного процесу безперечно визнається, що причиною розподілу цивільного судочинства на види є різна матеріально-правова природа справ, що впливає на процедуру їхнього розгляду й дозволу.

ЦПК України розрізняє предмет судової діяльності в кожному виді судочинства і за цією ознакою та за допомогою загальних правил юрисдикції визначає віднесення цивільних справ до відповідного виду судочинства.

Позовне (загальне або спрощене) провадження являє собою судочинство з вирішення спорів про право за допомогою позову. Воно призначено для захисту порушених або оскаржених суб'єктивних цивільних прав громадян і організацій.

Наказне провадження — спрощене та скорочене порівняно з позовним, засноване на достовірних письмових доказах провадження в суді першої інстанції, що ставить метою захист прав і законних інтересів шляхом забезпечення можливості примусового виконання ряду зобов'язань і обумовлене правовою природою матеріально-правових вимог, зазначених у законі, на основі яких може бути виданий судовий наказ.

У порядку окремого провадження розглядаються справи, у яких відсутній спір про право, а постає питання про встановлення юридичного факту, визначення правового стану фізичних осіб або майна.

Віднесення справи до відповідного провадження визначає не тільки можливі засоби судового захисту, але й склад осіб, безпосередньо зацікавлених у результатах розгляду справи, обсяг їхніх розпорядницьких прав, розподіл між ними обов'язків по доказуванню, а також характер способів захисту.

Цивільний процес являє собою поступальний рух, що складається з ряду стадій.

Під стадією процесу розуміють сукупність процесуальних дій, спрямованих на здійснення однієї найближчої процесуальної мети.

Найчастіше виділяються наступні стадії:

Перша стадія - відкриття провадження у справі шляхом подання до суду заяви (позовної заяви) і постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі.

Метою другої стадії - підготовки справи до розгляду справи по суті (підготовче провадження) є забезпечення правильного та швидкого вирішення справи, а також з'ясування можливості врегулювання спору між сторонами.

Третя стадія процесу - судовий розгляд справи (тобто розгляд справи по суті). У цій стадії справа в судовому засіданні вирішується по суті та ухвалюється судове

рішення.

Четверта стадія - оскарження судових рішень, що не набрали законної сили (апеляційне провадження). Справа повторно розглядається судом апеляційної інстанції з метою перевірки законності та обґрунтованості рішення суду першої інстанції.

П'ята стадія - касаційне провадження, в якому оскаржуються рішення, ухвали суду першої та/або апеляційної інстанцій з підстав неправильного застосування ними норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Шоста стадія - перегляд рішень, постанов або ухвал суду, якими закінчено розгляд справ, що набрали законної сили, за нововиявленими або виключними обставинами.

Останньою, сьомою, стадією цивільного процесу є звернення судового рішення до виконання, без якого неможливо досягти кінцевої мети процесу - захисту порушеного права.

Саме, наявність зазначених стадій не означає, що будь-яка цивільна справа обов'язково повинна пройти їх усі. Процес може бути завершений на будь-якій стадії.

6. Співвідношення цивільного процесуального права з іншими галузями права

Цивільне процесуальне право є частиною системи права України й перебуває в тісному взаємозв'язку з усіма іншими галузями права.

Питання про співвідношення цивільного процесуального права з іншими галузями права виникає у зв'язку з тим, що, з одного боку, будучи процесуальною галуззю, цивільне процесуальне право виступає стосовно матеріальних галузей як форма життя цивільного (у широкому розумінні) матеріального закону. З іншого боку, стосовно інших процесуальних галузей цивільне процесуальне право виступає як самостійна, хоча й споріднена з ними галузь права.

Взаємодія норм матеріального та цивільного процесуального права здійснюється на різних стадіях цивільного процесу. Наприклад, на стадії судового розгляду сторони (позивач і відповідач) перебувають не тільки в цивільних процесуальних відносинах, але і у матеріальних правовідносинах, що є предметом судового дослідження: по справах про визнання права власності — у цивільних, про розірвання шлюбу — у сімейних й т.д. При розгляді спору суд також застосовує норми матеріального права і виносить судові постанови, що вносять зміни в правовий статус сторін і інших учасників, обумовлений матеріальними галузями права.

Конкретизуючи форми, способи впливу норм матеріального права на цивільне процесуальне право, юридична література вказує на те, що матеріальне право визначає: а) органи та способи захисту прав; б) види судочинства; в) суб'єктів, зацікавлених у вирішенні справи; г) основні елементи правил доведення; д) спричиняється диспозитивний і змагальний характер процесу.

Найбільш тісний і різнобічний зв'язок цивільного процесу з такими галузями матеріального права як цивільне, сімейне, житлове, трудове.

Зв'язок цивільного процесуального і *конституційного права* проявляється в тому, що основні принципи організації та діяльності органів судової влади встановлюються в Конституції України. Норми конституційного права мають основне для цивільного процесу значення: процесуально-правове регулювання цивільного провадження відбувається з обов'язковим їхнім обліком. Так, наявність судової влади служить одним з факторів, які обумовлюють законну силу рішень суду. Функціонування цивільного процесу надає конституційним нормам життєвість, що, врешті-решт, і визначає їхню правову цінність. Конституційні права і свободи громадян реальні тільки тому, що можливий їхній судовий захист і примусове виконання цивільними процесуальними засобами.

Значний зв'язок між цивільним процесуальним правом і *кримінальним процесуальним правом*, які мають однакові конституційні основи, ряд спільних інститутів, наприклад, у сфері доказового права, а також ряд загальних положень, що стосуються руху справи в судовому засіданні, винесення судових постанов, оскарження й перегляду рішень.

Разом з тим кожна із зазначених галузей процесуального права має й істотні особливості, обумовлені розходженням предмета й завдань розгляду справ у цивільному і кримінальному процесі. У цивільному процесі предметом розгляду в основному є спір про право цивільне. Кримінальний процес спрямований на розгляд справ про злочини, що караються кримінальним законом.

Цивільна справа виникає за заявою заінтересованої особи. Кримінальна справа порушується в основному з ініціативи органів держави. Суспільний інтерес виступає як основна підстава руху кримінальної справи.

Цивільне процесуальне право тісно пов'язане з *господарським процесуальним правом*. Цей зв'язок обумовлений спільністю завдань загального суду й господарського суду щодо захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб. Між зазначеними галузями є подібність і в багатьох інших процесуальних інститутах (засоби судового захисту права, доведення й докази, порушення справи тощо).

Разом з тим цивільне процесуальне право і господарське процесуальне право регламентують процес здійснення правосуддя в різних судових системах (загальні і спеціалізовані суди). Якщо діяльність загального суду регламентується ЦПК, то діяльність господарського суду регламентується ГПК.